Sune Ambrosiani

BIDRAG TILL DE NORDISKA GJUT-JÄRNSHÄLLARNAS HISTORIA

Den i föregående årgång påbörjade avhandlingen om gjutjärnshällar fortsättes här av samma författare, Fil. Dr Sune Ambrosiani.

Om vi beträffande tillverkningen av gjutjärnshällar under 1500-talet i Sverige få hålla oss till gissningar och teorier, kan vår kunskap om denna under 1600-talet basera sig på ett rikare material. Flera dokumentariska uppgifter äro bevarade och åtskilliga hällar finnas kvar. Först och främst må man konstatera att järnproduktionen i Sverige efter dåtida förhållanden måste anses ha varit enorm. Handeldvapen, kanoner och kulor till dessa ha tillverkats i mängder att förse Gustaf II Adolfs härar under ständiga krig på många krigsskådeplatser med allt vad de behövde, men ej nog därmed, produktionen var så stor, att kanoner och kanonkulor kunde i stor omfattning avyttras till andra stater. Kanontillverkningen monopoliserades i Louis de Geer och hans medintressenters händer. Att märka är emellertid, att änkedrottningen, Karl IX:s gemål, i Nyköping tydligen varit suverän inom sitt område, att Jakob De la Gardie för Julita bruk och Carl Carlsson Gyllenhielm för Huseby likaledes haft privilegier vid sidan av ovannämnda monopol, och att sedan änkedrottningen år 1625 avlidit, hennes rättigheter självfallet indragits till kronan.

Louis de Geer.

Den de Geerska koncernen fick år 1622 sitt första privilegium på kanontillverkning, vilket sedan flera gånger förnyades. I kompani med Willem De Besche hade de Geer sin egen verksamhet huvudsakligen förlagd till Norrköping med Finspong och »Nyköping-verken», på Österby i Uppland ledde Paul Auliander affärerna och i Västervik Thomas Blommert. Det fanns dock långt flera masugnar i riket än sådana, som voro i koncernens händer. Louis de Geer klagade också då och då i skrivelser till konungen eller till förmyndarregeringen över inkräktare på hans privilegier, men de inhemska konkurrenterna kunde icke uträtta något avsevärt i förhållande till hans resurser. Bland dessa konkurrenter fanns även Arnold De Ree. De Geer anklagar honom i skrivelse till Bergsamtet (tryckt i den av E. W. Dahlgren utgivna de Geerska brevsamlingen) från år 1643 icke blott för att han börjat gjuta kanoner i Småland, utan även därför, att han haft »brev» i Nyköping för att därifrån locka kunnigt folk till sig i Småland. Att dessa skulle slå sig ned i Småland synes emellertid icke ha förtörnat de Geer så mycket, som att dessa yrkeskunniga män lättare från Småland än från bättre kontrollbara bruksområden voro i tillfälle att taga sig över till hans konkurrenter i

Norge och i Ryssland. Bland bruken i Småland, där De Ree skulle konkurrera med de Geer ifråga om kanontillverkningen, stod Huseby främst, vilket bruk han året förut (år 1642) arrenderat av Carl Carlsson Gyllenhielm. Tack vare ett inventarium, som Carl Sahlin publicerat i Rig 1932 och som upprättats i samband med De Rees övertagande av arrendet 1642, kunna vi få en god bild av den dåtida bruksanläggningen därstädes. Vid alla masugnar, där kanongjutning ägde rum, kunde man även gjuta järnugnshällar. I Husebyinventariet visar det sig också, att man redan tidigare än år 1642 där skaffat sig en samling modeller att gjuta sådana hällar efter. På grund av därvarande små förhållanden hade emellertid Huseby bruk ej ensamt inköpt dessa, utan inhandlat dem i bolag med fru De Besche på det närbelägna Ålshults järnbruk.

Men liksom Louis de Geer lyckats monopolisera kanontillverkningen i Sverige, lyckades han även monopolisera handeln med och i viss mån även tillverkningen av gjutjärnshällar i landet. Det var emellertid icke de Geer själv, som fick detta monopol, men väl en av hans associerade, Lisle Stotesburie. Hans uteslutande privilegium på handel med järnugnar i Sverige är daterat den 9. februari 1646. Överenskommelsen mellan honom och de Geer finnes likaledes tryckt i den ovan omtalade brevsamlingen. Enligt denna överenskommelse skulle ingen i Sverige äga att gjuta järnugnar utom på Louis de Geers rekvisition. Alla sådana skulle sedan levereras till Stotesburie i Stockholm och han för dem betala de Geer 8 riksdaler skeppundet. De Geer förband sig dessutom att varken sälja några dylika till någon annan än Stotesburie eller ens skänka bort sådana utan Stotesburies samtycke. Överenskommelsen är sålunda lika tydlig som sträng. Av denna framgår emellertid också, att kontrahenterna icke förutsätta, att järnugnar endast skulle gjutas vid de Geers eller hans kompanjoners masugnar, utan att de Geer kunde om han så ville beställa sådana även hos utomstående masugnsägare. Huruvida kontrahenterna i full utsträckning lyckats genomföra monopolet, undandrager sig naturligtvis vårt vetande, men man torde nog ha att räkna med, att detta i stort sett skett. Det bör också mycket lättare kunnat ske, som järnugnarna nästan uteslutande torde ha tillverkats för export till utlandet.

Vasatidens Sverige brukade nämligen, såvitt vi kunna finna, icke i större utsträckning järnugnar som eldstäder vare sig på slotten, i städerna eller hos allmogen. Man hade den öppna härden eller kakel-

ugnar av lergods i de svenska hemmen. I Vasatidens Danmark voro järnugnarna däremot högt skattade hos alla samhällsklasser. Under det man från Sverige endast har en och annan notis om förekomsten av järnugnar, flöda sådana från danskt område. Så gott som inga hällar ha bevarats från det dåvarande Sverige, utan de flesta har bevarats i Danmark och Skåne.

Vapenhällar.

En mängd hällar äro fortfarande dekorerade med bibliska scener, således med sådana motiv, som älskades högst av 1500-talets människor, men dessa kunna tack vare årtal från 1600-talet hänföras till detta århundrades produktion. Av dessa äro många säkerligen också gjutna i Norden. I det ovan omtalade inventariet från Huseby bruk möter man sådana namn på formarna som »fem fåvitska jungfrur», »skapelsen», »bebådelsen», »vattubrunnen» m. fl. Vad Mälardalen beträffar äro bevarade hällar mycket tunnsådda, liksom notiser om järnugnars förekomst. Det är egentligen endast några av rikets stormän, som i sina under drottning Kristinas tid uppförda hus infört dylika. Flera av dessa voro också ägare av järnbruk, där hällarna således kunde gjutas. En ugnshäll med Carl Carlsson Gyllenhielms alliansvapen är sålunda funnen i hans hus i staden mellan broarna i Stockholm. På fältherren Lennart Torstenssons slott i Ulvsunda i Bromma har man funnit så många rester efter järnkakelugnar, att man torde kunna påstå, att slottet varit försett med sådana. Ugnshällarna därstädes, som bära Torstenssons och hans gemåls vapen, äro större än övriga här i landet kända ugnshällar. De ha gjutits på 1640-talet, var vet man icke. Trots monopolet torde väl en bruksägare ha kunnat gjuta sådana för egen räkning på sitt eget bruk.

De senast omnämnda ugnshällarna buro ägarnas vapensköldar. En annan grupp sådana bära det svenska riksvapnet omgivet av olika ornament. Vi känna flera olika typer, Carl Sahlin har i en avhandling om Huseby (Rig 1932) avbildat tvenne hällar ur Nordiska Museets samlingar. Hans fig. 2 är en sådan. Denna häll är på traditionellt sätt delad i tvenne rektangulära fält. I det övre större fältet finnes en kartusch med tre kronor, som väl får anses vara ett riksvapen, under öppen krona. Sköldhållare äro ett lejon och ett djur med hästhuvud och fiskstjärt. I det nedre mindre fältet framställes endast en elefant. I det övre fältet har emellertid bruket även satt in sitt namn: Ålshult. Som ovan redan omtalats tillhörde detta bruk på 1640-talet fru De Besche, vilken enligt inventariet från Huseby

från år 1642 bland annat ägde del i en form med Sveriges vapen att gjuta ugnshällar efter.

Den andra hos Sahlin avbildade hällen med Sveriges riksvapen är en ovanligt stor häll, som liksom den föregående på 1500-talsvis är delad i två fält. I det nedre fältet finnas fyra krigare, i s. k. romerska dräkter framställda figurer, som i olika kombinationer ofta återkomma under 1500-talet. I detta fält finnes jämväl hällarnas sannolika gjutningsår angivet, nämligen årtalet 1638. I det större övre fältet intages centrum av en hjärtformig fyrdelad sköld med det svenska riksvapnet under sluten kunglig krona. Hjärtvapnet har en vase. På var sin sida om skölden står en kvinnofigur i antik dräkt. I övrigt är fältet fyllt med olika slags ornament. Bland dessa finnas bokstäverna: GU AD S R, vilka säkerligen skola tolkas: Gustavus Adolfus Sueciæ Rex. Nedtill begränsas fältet av sentensen: manus dei pugnat pro patria. Sammanfatta vi det hela så finna vi, att det är några 1500-talsfigurer, vilka några år efter Gustav II Adolfs död år 1638 kombinerats med ett rikt dekorerat fält, som redan utförts under denna konungs regeringstid. Den monumentala hällen är sålunda tillkommen utan att gjutaren brytt sig om att tänka efter, vilka formar han sammanfört. Årtalet, då han utförde gjutningen har han likväl satt dit. Så har det gått till vid de gamla bruken icke en utan många gånger.

Helt nyligen har till Nordiska Museet, inv. 199243, förvärvats ett par identiska ugnshällar med det svenska riksvapnet, vilka dock äro av helt annat utseende än övriga kända framställningar av detta vapen på ugnshällar. Förmodligen äro de äldre. Dessa båda hällar äro ovanligt höga och smala för att vara långsideshällar, vilket de dock se ut att vara. Skölden är fyrdelad, kartuschartad, och hjärtvapnet i mitten har en vase. En kraftig sluten krona kröner skölden. I övrigt dekoreras det övre fältet av en feston. I det smala nedre fältet har man endast haft plats för några ornament och ett par frukter. Hällarnas dekoration är enklare och kraftigare än den man vanligen får se och till hela sin uppläggning utpräglat svensk.

Till Gustav II Adolfs tid hör också ett antal fondhällar till öppna spisar, vilka sannolikt i stor utsträckning äro gjutna i Sverige, men eftersom de icke ingått i de svenska kulturbehoven ha de icke, på något undantag när, bevarats till våra dagar i Sverige, utan väsentligen i sådana länder, där de sedan århundraden fyllt ett praktiskt behov. Ett enstaka exemplar (sid. 81), finnes i Nordiska Museet, dit

det kommit från Stockholms stads materialgård, men flertalet förvaras i Holland bland annat i Rijksmuseum i Amsterdam. Den i Nordiska Museet förvarade fondhällen representerar en i Holland vanlig typ. Hällen har form av en stående rektangel, krönt av ett cirkelsegment. På utsidan av cirkel-segmentet ligga tvenne mot varandra vända delfiner. Dessa djur äro ovanliga inom dåtida svensk dekoration, men mycket vanliga inom holländsk.

Hällarnas dekoration växlar givetvis, men den som Nordiska Museets exemplar och dess likar bär, intresserar oss särdeles. Mittfältets övre del utfylles nämligen av ett svenskt riksvapen med en vase som hjärtvapen. Skölden krönes av en stor sluten krona. Under den stora skölden finnes en mindre sådan med en nyckel och ett svärd i kors, symbolerna för de båda apostlarna Petrus och Paulus. Det mesta av fältets yta i övrigt är fyllt med ornament. Ibland dessa förekomma jämväl ett par helfigurer. Den ena är en konung med pipskägg i kröningsdräkt, och den motstående en drottning, likaledes i kröningsdräkt. Hon bär en hög uppstående spetskrage och uppsplitsade ärmar, således som sig bör, en tidig 1600-talsdräkt.

Fondhällens mittfält omgives av en smal bård, som till största delen är fylld med ornament. I dess övre del finnes emellertid inskriften: ANNO GUSTAWS D G SVE GOT WQ REX 1632, eller utskriven: Gustavus Adolfus Dei Gratia Sveorum Gotorum Wandalorumque Rex år 1632. Lika litet som ifråga om ovan omtalade ugnshällar, är det oss möjligt att fastslå, varest denna häll har blivit gjuten, men säkerligen är den av svensk härkomst. Den mindre skölden med nyckeln och svärdet kommer kanske en gång att ge bestämt svar på denna fråga.

Mer osäker till sin proveniens är en annan fondhäll till en öppen spis, vilken finnes i museet i Leeuwarden i Friesland i Holland. Av bilden (sid. 81), som fotograferades år 1904 av museiinspektör Chr. Ax. Jensen i Köpenhamn, ser man att fältet domineras av en ryttarbild. Ryttaren bär romersk dräkt och kommandostav. Ovanför läses »Anno 1632» och G S med en utfallen bokstav emellan, vilka bokstäver det ligger nära till hands att komplettera till Gustavus rex sveorum. Man kan likväl vara tveksam om att detta skall vara en framställning av Gustav II Adolf.

På ovan nämnda hällar finnas sålunda flera starkt divergerande framställningar av det svenska riksvapnet. Utom i fråga om den signerade hällen från Ålshult kunna vi ännu ej avgöra, vilka de bruk

Fondhäll till öppen spis med det svenska riksvapnet och en sköld med svärd och nyckel korslagda (Strängnäs domkapitels vapen?) Dat. 1632. Foto Nordiska Museet.

Fondhäll till öppen spis. Museet i Leenwarden. G(ustafvus) (Rex) S(veorum) Anno 1632. Foto Chr. Ax. Jensen.

Långsidehäll till järnugn. Det svenska riksvapnet med »vase» som hjärtvapen. Foto Nordiska Museet.

Järnugn i 3 etager, Storbrohyttan, Värmland. Sign. C(hristoffer) M(yhrman) R(ämens) H(ytta) 1754. Foto A. Bæckström.

varit, där de olika hällarna gjutits. Sannolikt representerar varje riksvapentyp sitt bruk. Då de flesta ugnshällarna insamlats i Skåne och i Danmark, där de småländska bruken hade sin bästa marknad, talar sannolikheten för, att de gjutits vid ett eller annat av de i Småland belägna bruken.

Bevarade ugnshällar bli allt talrikare från slutet av 1600-talet. Man finner på dem allt oftare namn eller signaturer från småländska bruk. Vid motivvalet intager fortfarande scener ur den bibliska kretsen främsta rummet, nu utökade med ur protestantisk synpunkt lämpliga framställningar, till exempel Nattvardens instiftande. Även profana figurscener, enskilda figurer och bruksägares vapensköldar kommo någon gång till användning vid utsmyckningen.

Småland.

Under 1600-talet fanns det emellertid icke i Småland så många järnbruk, som voro så rustade, att de kunnat gjuta järnugnar. Deras antal inskränkes nämligen avsevärt därigenom, att järnugnar tydligen aldrig tillverkats vid sådana bruk, som baserat sin tillverkning på järn från det redan under Gustav Adolfs tid ivrigt bearbetade Taberg. Gjutning av järnugnar förekom sålunda väsentligen endast vid sådana bruk, som använt sjömalm, och man kunde kanske tillägga, att de skulle ligga så till, att transporterna till avsättningsorterna i Skåne ej behövde bliva så långa och dyrbara, även om denna synpunkt på den tiden icke synes ha spelat någon avgörande roll.

Utan anspråk på fullständighet, kunde det kanske vara av intresse att lämna en översikt över de småländska bruk på 1600-talet som gjutit järnugnar. Att sådana tillverkats i bergslaget kring Västervik i Tjust kan man förmoda, ehuru man icke vet något säkert därom. Ankarsrum, Överum och andra masugnar däromkring, vilka levererade kanoner och kulor till dessa, kunde naturligtvis även gjuta ugnshällar. Från senare tid finnas hällar med Överums namn på, man vet däremot icke huru gammal denna fabrikation är.

I Östbo härad i Jönköpings län funnos fyra järnbruk, som fått privilegier på 1600-talet. Som sådana privilegier ofta utfärdats för att från statens sida reglera gammal järnhantering på orten, må dessa bruk här anföras. Götafors vid Lagan i Byarums socken fick sina privilegier år 1672, Götaström, likaledes beläget vid Lagan i Toftaryds socken samma år som Götafors och Tjurehult, senare Eckersholm i Byarums socken redan år 1638, men detta sistnämnda bruk synes tidtals under följande år ha legat nere. Dessa tre bruk tillhörde en tid under 1600-talet borgaren i Jönköping Peder Håkanssons in-

tressesfär. Det fjärde bruket, Ohs bruk vid sjön Rusken, anlades år 1668 av Kristian Hempel, som även annorstädes vid småländska järnbruk haft sitt finger med i spelet. I senare tid har åtminstone Ohs bruk veterligen tillverkat många järnugnar.

Bland bruken i Kronobergs län ha ovan Huseby i Skatelövs socken och Ålshult i Almundsryds socken, båda i Kinnevalds härad, omtalats. Vid dessa bruk har sannolikt redan på 1500-talet bruksrörelse, ehuru i liten skala, bedrivits. Likaså antyder en tradition, att Stenfors bruk i Tingsås socken, Konga härad, härleder sig från 1500-talet. Detta bruk tillhörde sedermera samma ägare, som det år 1680 privilegierade Ekefors i Väckelsångs socken i Konga härad, häradshövding Paul Rudebeck, som då var en stor godsägare i landskapet. Från Ekefors finnas hällar med Rudebecks vapen i behåll och likaså kommer därifrån en av de stora ugnshällarna med Sankt Göran och draken. De båda bruken sammanslogos under 1700-talet med det då mycket produktiva Örmo bruk i Sandsjö socken i samma härad.

Dessutom funnos i länet Lessebo i Hovmantorps socken, Konga härad, anlagt år 1661 av Erik Knutsson, och det redan på 1640-talet av Arnold De Ree anlagda Åryd i Hemmesjö socken, Konga härad. Det var samme De Ree, som samtidigt arrenderade Huseby och något senare förvärvade Ålshult.

Huvudorten för svensk tillverkning av järnugnar under 1700-talet och början av 1800-talet var fortfarande Småland. Några av 1600-talsbruken i detta landskap blevo visserligen nedlagda, men i stället kommo andra till. Under det stora nordiska kriget blev det stagnation i tillverkningen, men sedan detta slutat, blevo tiderna bättre. Exporten fortfor att från Småland gå till Skåne och i någon mån Danmark, sannolikt i skarp konkurrens med de norska järnverken, som under 1700-talet hade en verklig glansperiod. Utom från den småländska hembygden ha nämligen de småländska ugnshällarna nästan uteslutande insamlats till museerna från Skåne och de övriga f. d. danska provinserna, ofta genom förmedling av de nutida mekaniska verkstäderna, som uppköpt hällarna som skrot och sedan låtit museerna göra sitt urval.

Rämshyttan.

Utanför Småland har emellertid under en kortare tid av 1700-talet järnugnar tillverkats på ett par platser i Sverige. Den ena av dessa var Rämshyttan i Rämens socken i Värmland. Där anlade bruks-patron Christopher Myhrman, död 1775, ett gjuteri, som privilegierades år 1750. Om detta finnes en del uppgifter samlade av Jalmar

Furuskog i hans bok »De värmländska järnbruken», Filipstad 1924. Tillverkningen vid denna hytta var mycket omfattande och i denna ingick enligt Furuskogs citat ur räkenskaperna även kakelugnar, d. v. s. järnugnar, som tydligen också här efter danskt-norskt mönster kallades på detta i sig allt annat än korrekta sätt. Man har sig även bekant, att till denna hytta införskrivits en norsk gjutare Nils Pedersen. De järnugnar, som kommit till min kännedom ur produktionen från detta gjuteri, bära jämväl själva vittnesbörd om, att de haft sin mästare från Norge. Det märkliga med dessa Rämensugnar är dessutom, att de icke liksom äldre tiders nordiska järnugnar utgjordes av en kub av järnhällar med botten och täckhäll likaledes av järn, utan voro etageugnar för att tillgripa en efter danskt mönster nygjord term.

Etageugnar.

Dessa ugnar i två eller tre etager måste ha varit rätt dyrbara att framställa. Rämens hytta har sålunda icke sökt sin kundkrets i de breda lagren utan hos bruks- och godsägarna, som hade råd att nedlägga större belopp på sina hems prydande. Så många dylika ugnar ha nog icke heller gjutits vid Rämshyttan. Svensk sed var icke van vid detta slags eldstäder. Grannskapet till Norge spelade möjligen någon roll för bruksägaren att göra ett försök att i Sverige införa dessa i Norge populära eldstäder, men försöket har tydligen icke krönts med någon större framgång.

Av Rämshyttans järnugnsproduktion är ej mycket bevarat till våra dagar. Den praktfullaste ugnen finnes kvar på Storbrohyttan, Färnebo socken och härad i Värmland. Denna ugn, som står på gjutna fötter, är tre etager hög (sid. 82). Nedersta etagens långsidehäll har en skickligt skuren scen med flera personer. Den ena gavelhällen har eldstadsöppningen under en båge, på vilken Mercurius sitter vid sidan av en vingad kula med »tre kronor», således ett sorts svenskt riksvapen, under kunglig krona. Andra gavelhällen har på eldstadsöppningens plats ett monogram under krona med C och M = Christopher Myhrman. På ömse sidor om detta står R och H = Rämens Hytta och därunder årtalet 1754. Den andra och den tredje etagen bestå av portiker med hällar sirade med rokokoornament. Den mellersta etagen är något större än den översta, men eljest äro de lika.

De övriga från Rämen kända ugnarna äro i endast två etager. En sådan, avbildad i Nordiska Museets fotografisamling, finnes i trakten av Filipstad. Denna omfattar de två nedre etagerna i Storbrohyttans ugn, varför några andra modeller icke erfordrats. En liknande järnugn fanns nedplockad på Geijersgården i Ransäter, då jag för flera

år sedan avlade ett besök därstädes. Av fotografier att döma äro denna ugns portikhällar gjutna efter samma modell som den nedre portikens hällar i den på Storbrohyttan befintliga ugnen. Ransätersugnens gavelhäll med signaturen överensstämmer så nära som möjligt med hällen med eldstadsöppningen på Storbrohyttans ugn. Jag har dessutom en notis om att ett annat exemplar av Geijersgårdens ugn omkring 1900 fanns på gården Waage i Gudbrandsdalen. Några flera ugnar av Rämshyttans produktion äro för närvarande icke mig bekanta. Om det således icke är så många ugnar kvar, så kan man säkerligen därav draga den slutsatsen, att produktionen heller aldrig varit så omfattande. Många formar har man icke haft behov av, men formskäraren har av hans produktion att döma varit en duktig karl i sitt yrke.

Järnugnar liksom järnkakelugnar i två eller flera etager äro kända åtminstone från slutet av 1400-talet. Många sådana äro tillvaratagna och inflyttade till åtskilliga museer i Tyskland och angränsande länder. Dessa ugnars form och utseende har under århundradenas lopp givetvis växlat ofantligt, men inga av dessa äldre ugnar visa någon typologisk frändskap med de nordiska etageugnarna.

En viss principiell likhet med de nordiska etageugnarna framträder först, sedan man i Nordtyskland börjat framställa »Stücköfen». Dessa ugnars former äro mycket växlande, men i dem ingå alltid vissa partier, som efter tackjärnsgjutningsmönster blockgjutits av lera. Under 1700-talets lopp bli dessa »Stücköfen» allt vanligare i Tyskland, särskilt i kakelfabriker i omgivningarna kring de stora hansestäderna, såsom Hamburg och Lübeck. Där har man lagt sig vinn om produktionen av sådana. Ugnstypen, bestående av en kubisk plint av järnhällar eller bladkakel och ovanpå denna en portikliknande överdel, förefaller vara samma andas barn som de nordiska etageugnarna. Emellertid torde det ännu vara oklart, i vilket material denna ugnstyp först skapats. Den kronologiska frågan mellan dem är nämligen långt ifrån utredd. Den äldsta kända nordiska etageugnen, daterad år 1729, från obekant järnbruk, men med konung Fredrik IV:s och Anna Sophies monogram torde vara minst lika gammal om ej äldre än de nordtyska hittills kända kakel- eller järnkakelugnarna med portikliknande överbyggnad.

Etageugnen från 1729, som förvaras i Dansk Folkemuseum, är konstruktivt fullt utarbetad och yngre ugnar av detta slag avvika icke i detta hänseende från denna. Det är emellertid svårt att skaffa

sig en uppfattning av omfattningen av dylika ugnars tillverkning på denna tid, ty det dröjer omkring tjugo år, innan andra daterade exemplar av denna ugnstyp bevarats till våra dagar. Ett av dessa har sannolikt sedan tillverkningsåret 1747 tjänstgjort som eldstad i Prindsens Palais i Köpenhamn, där sedan det danska Nationalmuseet blev inrymt, tills museet en vacker dag förvandlade densamma till museiföremål, se Olrik: Gamle Jernovne, fig. 45. Denna järnugn är en ståtlig produkt från det till Fritsö i Norge hörande järnverket Laurvigen. Av dess föregångare i två etager ha åtminstone ett par stycken i Norge bibehållits till våra dagar, se Harry Fetts katalog över utställningen av järnugnar i Norsk Folkemuseum år 1905: nr 298 från 1745 och nr 299 från år 1747, båda då i privatägo.

Etageugnarna från följande årtionde äro något flera, men enligt Fetts nyssnämnda katalog är det ej många av de norska järnverken, som tillverkat dessa stora och dyrbara järnugnar, och även vid dessa bruk hade man påtagligen endast ett fåtal formar för gjutningen av de stora ugnarna. Dessa järnverk voro: Hakedal, Hassel, Eidfors, Fritsö, Holden och Näs, men även vid dessa var massproduktionen inriktad på framställning av den enkla kubiska järnugnen för den stora allmänheten.

Till de norska järnbruken kom på 1750-talet också som vi funnit det värmländska Rämen. I Lüneburgs museum finnes emellertid också en ugn med samma uppbyggnad, men med helt olika dekorering, vilken icke kan vara gjuten varken i Sverige eller i Norge, utan troligen vid något gjuteri i förslagsvis Holstein. Ugnen är såtillvida också märklig, som det ser ut, som om man tillkomponerat en överdel, en portik, med hällar, daterade 1756, till en kubisk underdel med hällar daterade år 1683. En sådan järnugns förekomst så pass tidigt i trakten av Hamburg är oss framför allt ett memento, att vi alldeles icke kunnat vara säkra på, att dessa norska etageugnar så som vi vant oss att tro, verkligen ursprungligen komponerats i Norge.

Mellan de lister, som följa portiköppningarna å såväl etageugnarna från Laurvigen från år 1747 som å ugnen i Lüneburgs museum finnes en viss likhet och likaledes mellan dessa lister och den list, som på Rämshytteugnarna begränsar fältet med signaturen. Eljest står rokokodekorationen på Rämshytteugnarna nära något yngre norska etageugnar, t. ex. en sådan från Hassels järnverk, daterad år 1760, (Olrik, fig. 53). Emellertid visar t. ex. den vingade kulan med »tre kronor» under krona, att formskäraren vid Rämen ibland arbetat med

rent svenska motiv. Man torde sålunda med tämligen stor säkerhet kunna påstå, att järnugnsproduktionen vid Rämens hytta icke någonsin kan ha varit särdeles omfattande, och att man endast då och då efter beställning gjutit en ugn i de gamla formarna. Likaså har det ej kunnat konstateras, när man där omsider fullständigt upphört med gjutning av dylika järnugnar.